

**KRIMINOGEN VAZIYATI MURAKKAB MAHALLADA
HUQUQBUZARLIKLARNING BARVAQT OLDINI OLIISH VA XAVFSIZ
MUHITNI YARATISHNING ILMIY-NAZARIY JIHATLARI**

Ergashev Elyor Yusupovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi magistratura tinglovchisi, podpolkovnik

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20205776>

Jamiyat taraqqiyotining muhim shartlaridan biri – fuqarolarning tinch va xavfsiz hayot kechirishini ta'minlash hisoblanadi. Davlatning ichki barqarorligi, ijtimoiy adolat muhitini shakllantirish va aholining davlat organlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda jamoat xavfsizligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kriminogen vaziyati murakkab bo'lgan hududlarda huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, jinoyatchilikning sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish, aholi uchun xavfsiz muhit yaratish masalasi bugungi kunda kriminologiya, huquqshunoslik va sotsiologiya fanlarining dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylangan. Huquqbuzarliklarning barvaqt profilaktikasi nafaqat sodir etilgan jinoyat oqibatlarini bartaraf etish, balki uning yuzaga kelish ehtimolini kamaytirishga qaratilgan tizimli faoliyat hisoblanadi [1].

Zamonaviy kriminologiya nazariyasida jinoyatchilikka ta'sir etuvchi omillar iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik va muhit bilan bog'liq omillarga ajratiladi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik, oilaviy nizolar, nazoratning sustligi, muhitning yetarli darajada muhofaza qilinmaganligi va ijtimoiy munosabatlarning zaifligi jinoyatchilikka ta'sir qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi [2]. Kriminolog olim Lourens Koen va Markus Felson tomonidan ishlab chiqilgan "Routine Activity Theory" nazariyasiga ko'ra, jinoyat sodir bo'lishi uchun uchta asosiy omil – jinoyat sodir etishga moyil shaxs, himoyasiz obyekt va yetarli darajadagi nazoratning mavjud emasligi talab etiladi [3]. Bu nazariyaga muvofiq, jinoyatchilikni kamaytirish uchun jinoyat sodir etish imkoniyatini cheklash va ijtimoiy nazoratni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Huquqbuzarliklarning barvaqt profilaktikasi konsepsiyasida mahalla institutining o'рни alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda mahalla azaldan jamoatchilik nazorati, ijtimoiy hamjihatlik va aholining o'zaro hamkorligini ta'minlovchi muhim institut sifatida shakllangan. Bugungi kunda mahalla nafaqat ijtimoiy boshqaruv organi, balki huquqbuzarliklarning oldini olish va xavfsiz muhitni shakllantirishning asosiy bo'g'ini sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Ayniqsa, "qizil" toifaga kiritilgan mahallalarda profilaktika ishlarini kuchaytirish, xavf guruhidagi shaxslar bilan manzilli ishlash va raqamli nazorat vositalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Buxoro shahridagi “Nizomiy Ganjaviy” mahallasi misoli mazkur masalaning amaliy jihatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur mahalla 1992-yilda tashkil etilgan bo‘lib, yer maydoni 35,14 gektarni tashkil etadi. Mahalla 2-sektor hududida joylashgan bo‘lib, unda 3130 nafar aholi istiqomat qiladi. Shundan 1150 nafarini ayollar, 1980 nafarini erkaklar, 990 nafarini esa yoshlar tashkil etadi. Hududda 1570 ta xonadon va 1585 ta oila mavjud. Shuningdek, mahallada 6 ta ko‘cha, 1 ta 2350 o‘rinli umumta‘lim maktabi va 1 ta 250 o‘rinli davlat maktabgacha ta‘lim muassasasi faoliyat ko‘rsatadi. 225 ta savdo do‘koni hamda 2 ta xizmat ko‘rsatish tadbirkorlik subyekting mavjudligi mazkur hududda iqtisodiy faollik yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Biroq, iqtisodiy faollikning yuqoriligi ayrim holatlarda jinoyatchilik uchun qulay sharoitlarni ham yuzaga keltirishi mumkin [4].

2025-yilning 9 oyi yakunlariga ko‘ra, “Nizomiy Ganjaviy” mahallasi “qizil” toifaga kiritilgan. Bu esa mazkur hududda kriminogen vaziyatning murakkablashganligini va profilaktik chora-tadbirlarni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Mahallada qayd etilgan 5 ta oldini olish mumkin bo‘lgan jinoyatning 4 tasi o‘g‘rilik, 1 tasi esa o‘rtacha og‘ir tan jarohati yetkazish bilan bog‘liq bo‘lgan. Jinoyatlarning asosan tungi vaqtda savdo do‘konlari, mehmonxonalar va transport vositalarida sodir etilganligi muhit xavfsizligi va nazorat tizimi bilan bog‘liq muammolarni ko‘rsatadi. Kriminolog Ronald Klarkning “Situational Crime Prevention” nazariyasiga ko‘ra, jinoyatchilikni kamaytirish uchun muhitdagi imkoniyatlarni cheklash va xavfsizlik mexanizmlarini kuchaytirish talab etiladi [5].

Jinoyatchilikka ta‘sir etuvchi muhim omillardan biri xavf guruhidagi shaxslar hisoblanadi. Mahallada 43 nafar alohida toifadagi shaxslar mavjud bo‘lib, ularning 5 nafari probatsiya nazoratida, 7 nafari profilaktik hisobda, 18 nafari ilgari sudlangan shaxslar hisoblanadi. Shuningdek, 2 ta nizoli oilaning mavjudligi ijtimoiy munosabatlardagi muammolarni ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, oilaviy nizolar, ijtimoiy muhitning nosog‘lomligi va nazoratning yetarli emasligi shaxsning deviant xulq-atvoriga moyilligini kuchaytiradi [6]. Shu nuqtayi nazardan, xavf guruhidagi shaxslar bilan individual profilaktika ishlarini olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahallada 374 nafar uzoq muddatga ketgan shaxslarning qayd etilganligi ham kriminogen vaziyatga ta‘sir qiluvchi omil sifatida baholanishi mumkin. Migratsiya jarayonlari jamiyatda ijtimoiy nazoratning susayishiga olib kelishi, ayrim holatlarda esa jinoyatchilikning o‘shishiga ta‘sir qilishi mumkin. Ayniqsa, mehnat migratsiyasi natijasida oilaviy munosabatlarning zaiflashishi yoshlar tarbiyasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi haqida bir qator ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan [7].

Huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishda “ijtimoiy profilaktika” tizimi muhim ahamiyatga ega. 2025-yilning 9 oyi davomida mahallada jami 85 ta xulosa

berilgan bo‘lib, shundan 20 tasi profilaktika inspektori, 12 tasi ijtimoiy xodim, 16 tasi hokim yordamchisi va 30 tasi xotin-qizlar faoli tomonidan amalga oshirilgan. Bu holat profilaktika subyektlari o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlarining yo‘lga qo‘yilganligini ko‘rsatadi. Kriminologik tadqiqotlarda huquqbuzarliklarning oldini olishda “multi-agency partnership” – ko‘p subyektli hamkorlik tizimi samarali usul sifatida baholanadi [8]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, mahalla, ta‘lim muassasalari va jamoatchilikning hamkorligi jinoyatchilikni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahallada 58 ta muammoning hal etilganligi va xavf guruhidagi 43 nafar shaxs bilan manzilli ishlar olib borilayotganligi profilaktika ishlarining amaliy natijalarini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqotlarda aholining huquqiy madaniyati yuqori bo‘lgan hududlarda jinoyatchilik darajasi nisbatan past bo‘lishi ta‘kidlangan [9].

Raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish xavfsiz muhitni yaratishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. “Nizomiy Ganjaviy” mahallasi hududiga 637 ta videokamera o‘rnatilgan bo‘lib, ularning 14 tasi yuzni tanish, 4 tasi esa avtoraqamni tanish funksiyasiga ega. Bu tizim orqali qidiruvdagi shaxslar va profilaktik hisobdagi fuqarolarni nazorat qilish imkoniyati yaratilgan. Ilmiy tadqiqotlarda videokuzatuv tizimlari jamoat xavfsizligini ta‘minlashning samarali vositasi sifatida baholanadi [10]. Xususan, Brendon Uelsh va Devid Farrington tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda CCTV tizimlari jinoyatchilikni kamaytirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi aniqlangan [11].

Shuningdek, mahallada 170 ta obyekt va xonadonning qo‘riqlovga olinganligi, jismoniy va texnik qo‘riqlov tizimlarining joriy etilganligi muhit xavfsizligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kriminologiyada “target hardening” – obyektlarning himoyasini kuchaytirish orqali jinoyatchilikni kamaytirish konsepsiyasi keng qo‘llaniladi [12]. Bu usul jinoyat sodir etish imkoniyatini cheklashga xizmat qiladi.

Mahallada 378 ta tungi yoritish chiroqlarining o‘rnatilganligi ham jinoyatchilik profilaktikasida muhim ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, yoritish tizimining yaxshi tashkil etilganligi jamoat joylarida xavfsizlik hissini oshiradi va jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytiradi [13]. Shu bilan birga, domofonlar, yo‘l belgilari, svetoforlar va piyodalar o‘tish joylarining yaxshilanishi ham muhit xavfsizligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

Kriminogen vaziyati murakkab mahallalarda xavfsiz muhitni shakllantirishda ta‘lim muassasalarining o‘rni ham muhimdir. Mahallada joylashgan maktab va maktabgacha ta‘lim muassasalari orqali yoshlar o‘rtasida huquqiy targ‘ibot ishlarini

kuchaytirish, ularni deviant xulq-atvordan himoya qilish va ijtimoiy faollikka jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqotlarda yoshlar bandligini ta'minlash va ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish jinoyatchilik profilaktikasining muhim yo'nalishi sifatida baholangan [14].

Xavfsiz muhitni shakllantirishda jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega. Greg Savillning ta'kidlashicha, xavfsiz mahalla faqat texnik vositalar orqali emas, balki aholi o'rtasidagi ijtimoiy birdamlik va o'zaro ishonch orqali shakllanadi [15]. Shu nuqtayi nazardan, mahallada fuqarolar yig'ini, nuroniylar, xotin-qizlar va yoshlar tashkilotlari ishtirokida profilaktik tadbirlarni muntazam o'tkazish zarur.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va "big data" tahlili imkoniyatlari huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish samaradorligini yanada oshirish imkonini bermoqda. Jinoyatchilik "hotspot"larini aniqlash, xavf darajasini prognoz qilish va profilaktik choralarni maqsadli tashkil etish orqali jinoyatchilikni kamaytirish mumkin [16]. Bu esa kelajakda raqamli kriminologiyaning yanada rivojlanishini taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, kriminogen vaziyati murakkab mahallalarda huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish va xavfsiz muhitni yaratish kompleks yondashuvni talab etadi. Bunda mahalla institutining imkoniyatlaridan samarali foydalanish, ijtimoiy profilaktika mexanizmlarini kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, jamoatchilik ishtirokini kengaytirish va xavf guruhidagi shaxslar bilan manzilli ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. "Nizomiy Ganjaviy" mahallasi misolida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar mazkur yo'nalishdagi islohotlarning amaliy namunasi sifatida baholanishi mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Garland D. The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society. – Chicago: University of Chicago Press, 2001. – P. 45–67.
2. Siegel L.J. Criminology: Theories, Patterns and Typologies. – Boston: Cengage Learning, 2018. – P. 112–145.
3. Cohen L.E., Felson M. Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach // American Sociological Review. – 1979. – Vol. 44. – №. 4. – P. 588–608.
4. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. – New York: Random House, 1961. – P. 29–54.
5. Clarke R.V. Situational Crime Prevention: Successful Case Studies. – New York: Harrow and Heston, 1997. – P. 13–38.
6. Hirschi T. Causes of Delinquency. – Berkeley: University of California Press, 1969. – P. 16–39.

SOLUTION OF SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT AND ECONOMY

International scientific-online conference

7. Shaw C.R., McKay H. D. Juvenile Delinquency and Urban Areas. – Chicago: University of Chicago Press, 1942. – P. 98–121.
8. Crawford A. Crime Prevention and Community Safety: Politics, Policies and Practices. – London: Longman, 1998. – P. 74–103.
9. Tyler T. Why People Obey the Law. – Princeton: Princeton University Press, 2006. – P. 83–109.
10. Cozens P.M., Saville G., Hillier D. Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED): A Review and Modern Bibliography // Property Management. – 2005. – Vol. 23. – №. 5. – P. 328–356.
11. Welsh B.C., Farrington D. P. Public Area CCTV and Crime Prevention: An Updated Systematic Review and Meta-analysis // Justice Quarterly. – 2009. – Vol. 26. – №. 4. – P. 716–745.
12. Cornish D., Clarke R. The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending. – New York: Springer-Verlag, 1986. – P. 1–16.
13. Painter K., Farrington D. Street Lighting and Crime: Diffusion of Benefits in the Stoke-on-Trent Project // Crime Prevention Studies. – 2001. – Vol. 10. – P. 77–122.
14. Farrington D.P. Childhood Risk Factors and Risk-focused Prevention // Oxford Handbook of Criminology. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – P. 582–610.
15. Saville G. SafeGrowth: Building Neighborhoods of Safety and Livability. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2018. – P. 55–93.
16. D'Orsogna M. R., Perc M. Statistical Physics of Crime: A Review // Physics of Life Reviews. – 2015. – Vol. 12. – P. 1–21.

